

УДК 94(477.83/.86) “195/199”: [314.156:303.71]

ЕТНОДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ В ГАЛИЧИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ століття: СТАТИСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Галина БОДНАР

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра новітньої історії України імені Михайла Грушевського,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна

У статті підсумовано зміни в складі населення Галичини у воєнні та повоєнні роки, які стали визначальними в етнодемографічному житті регіону в радянський період. На основі архівних джерел та опублікованих статистичних матеріалів проаналізовано особливості демографічних, етнововних процесів у 50–80-х роках ХХ століття (як у загальноукраїнському контексті, так і (не)відмінності в самих галицьких областях). Національний склад населення Галичини зазнав кардинальних змін у 40-х роках ХХ століття - були ліквідовані польська та єврейська довоєнні громади, натомість до регіону мігрували вихідці з Російської Федерації та південно-східних областей України, росіяни, євреї та українці за національністю і російською мовою спілкування. Встановлення радянської влади в західноукраїнських областях сприяло їхній урбанізації. Незважаючи на значну міграцію до міст сільського українського населення, міста і містечка Галичини, насамперед Львівщини, в другій половині ХХ століття були осередками російськості в регіоні, що однак не заварило піднесенню етнічної самосвідомості міщан-українців наприкінці 80-х років.

Ключові слова: Галичина, етнодемографічні процеси, урбанізація, українці, росіяни, євреї, мова, ідентичність.

Трансформацію етнодемографічної ситуації в Галичині середини ХХ ст. зумовили наслідки Другої світової війни, повоєнна міграційна політика, репресії радянської влади. Попри стабілізацію в 60-80-х роках етнодемографічні процеси продовжували змінюватися під впливом суспільно-політичних та соціально-економічних чинників. Влада реалізовувала політику злиття націй, творення “радянського народу”, русифікації. У повсякденну практику в різний час ввійшли вербування молоді на освоєння цілинних земель, обов’язкові скерування на роботу після здобуття освіти, привабливі заробітки в промисловості північно-східних регіонах Росії та ін. Радянська модернізація західноукраїнських областей супроводжувалася їхньою урбанізацією. У післявоєнні роки й особливо масово з кінця 50-х – початку 60-х років галицькі селяни переїжджали до обласних центрів і промислових міст. Внутрішня міграція змінила національний склад міст на користь українців. Однак попри переселення селян міста Галичини, особливо Львівщини, й надалі залишалися “російськими”, а село продовжувало зберігати статус “українського”, що підтверджують статистичні дані радянських переписів населення другої половини ХХ ст.

Тематика етнодемографічних змін в складі населення Галичини в 40-х роках ХХ ст. уже достатньо розроблена в історіографії¹. Натомість, демографічна ситуація, урбанізація, національний склад населення, мовне питання наступних десятиліть мало досліджені або ж вивчаються в контексті етнодемографічних процесів Галичини ХХ ст. загалом². Джерелами вивчення складу населення Галичини 50–80-х років є опубліковані матеріали переписів населення 1959, 1970, 1979 і 1989 років³. Статистичні дані містять архівні фонди Державного архіву

¹ Аналізу втрат населення Галичини в роки Другої світової війни присвячена стаття С. А. Макаручка (*Степан Макаручук, "Втрати населення Галичини в роки Другої світової війни (1939–1945)," Вісник Львівського університету. Серія історична 35–36 (2000): 32–343*). Дослідження національних і кількісних змін у складі населення Галичини і Волині в 1931–1948 рр. здійснив польський учений Г. Грицюк (*Grzegorz Hryciuk, Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948*. (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2005)). Зміни національного і соціального складу населення західноукраїнських областей у повоєнне десятиліття аналізував В. Гулай (Василь Гулай, "Етносоціальні процеси в західних областях України (друга половина 40-х–50-ті роки ХХ ст.)," (Канд. дис., Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002)). Добре вивченою є депортація українців і поляків у 1944–1946 рр. (*Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр.: Документи, матеріали, спогади*, автор вступ. ст. Юрій Сливка (Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. Т. 1; 1998. Т. 2; 2002. Т. 3); Володимир Кіцак, "Депортація українців з Польщі в УРСР у 1944–1946 рр. та їх соціально-економічна адаптація," (Канд. дис., Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2003); *Степан Макаручук, "Переселення поляків із західних областей України в Польщу у 1944–1946 рр.," Український історичний журнал 3 (2003): 103–115; Степан Макаручук, "Розміщення та побутове влаштування переселенців з Польщі в Україні у 1944–1947 рр.," Збірник праць кафедри української преси [Львівського національного університету імені Івана Франка]. На пошану професора Володимира Здоровеги з нагоди 70-річчя з дня народження 3 (2000): 176–189; Володимир Сергійчук, *Депортація поляків з України: Невідомі документи про насильницьке переселення більшовицькою владою польського населення з УРСР в Польщу в 1944–1946 роках*. (Київ: Укр. видавн. спілка, 1999); Сергій Ткачов, *Польсько-український трансфер населення 1944–1946 рр.: Виселення поляків з Тернопілля*. (Тернопіль: Підручники і посібники, 1997) та багато ін.). Досліджується політика радянської влади на західноукраїнських землях, соціальна історія 40-х – початку 50-х років (Василь Ткачук, "Соціально-політичні процеси на західноукраїнських землях в перше повоєнне десятиліття (1944–1954)," (Канд. дис., Львівський державний університет імені Івана Франка, 1998); Роман Генега, "Студентство міста Львова в українському національному русі (1944–1953)," (Львівський національний університет імені Івана Франка, 2007); Руслана Попп, "Інтелігенція Львова в 1944–1953 роках (історико-соціологічний аспект)," (Львівський державний університет імені Івана Франка, 2003) та ін.).*

² *Степан Макаручук, "Етнодемографічні процеси в Галичині у ХХ ст.," у Галичина: Етнічна історія: Тематичний збірник статей*, ред. кол.: Степан Макаручук [та ін.] (Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008), 130–164; Роман Лозинський, *Етнічний склад населення Львова (у контексті суспільного розвитку Галичини)*. (Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005); Богдан Кравченко, *Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст.*, пер. з англ. (Київ: Основи, 1997).

³ *Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР*. (Москва: Госстатиздат, 1963); *Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года*. (Москва: Статистика, 1972), т. I: Численность населения СССР, союзных и автономных республик, краев и областей; *Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года*. (Москва: Статистика, 1972), т. II: Пол, возраст и

Львівської області (Р-221 (Виконавчий комітет Львівської обласної Ради депутатів трудящих), Р-283 (Статистичне управління Львівської області. Сектор статистики населення, охорони здоров'я і культури), Р-335 (Планова комісія Львівського облвиконкому), Р-2904 (Інспектура державної статистики м. Львова)), радянські збірники документів⁴, а особливості перебігу та наслідки урбанізації – матеріали усної історії (інтерв'ю). Метою статті* є підсумувати зміни в складі населення Галичини у воєнні та повоєнні роки, які стали визначальними в етнотемографічному житті радянського періоду; проаналізувати особливості демографічних, мовно-етнічних процесів у 50-80-х роках ХХ століття (як у загальноукраїнському контексті, так і (не)відмінності в самих галицьких областях).

Демографічні й етнічні зміни в складі населення у воєнні та повоєнні роки. Друга світова війна і встановлення радянської влади призвели до суттєвих змін у суспільному й економічному житті, етнічному та соціальному складі населення Галичини. Зменшилася загальна чисельність населення. Точні підрахунки демографічних втрат не можливі; називають приблизні цифри. Як зауважив дослідник цієї проблематики С. Макарчук, “питання про втрати населення Галичини в 1939–1947 рр. українськими і польськими істориками висвітлене ще не достатньо для того, щоб назвати близьку до дійсності кількість людських жертв”, до того ж “[...] абсолютно точних даних про тих, хто загинув, від чиїх саме рук загинув, за яких обставин пропав безвісті, був репресований, не повернувся з чужини у рідний край, історична наука дати не зможе ніколи”⁵. Трудність становить також те, що “радянська” Галичина територіально різнилась

состояние в браке населения СССР, союзных и автономных республик, краев и областей; *Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года*. (Москва: Статистика, 1972), т. IV: Национальный состав населения СССР, союзных и автономных республик, краев, областей и национальных округов; *Численность и состав населения СССР. По данным Всесоюзной переписи населения 1979 года*. (Москва: Финансы и статистика, 1984); *Национальный состав населения СССР: По данным Всесоюзной переписи населения 1989 г.* (Москва: Финансы и статистика, 1989); *Демографический ежегодник СССР. 1990*. (Москва: Финансы и статистика, 1990); *Ретроспективні перерахунки чисельності населення за 1989–2001 роки на базі даних Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Статистичний збірник*. (Київ, 2006), ч. 1.

⁴ *Народне господарство Тернопільської області. Статистичний збірник*, відп. за випуск М. Аверченко. (Львів: Держстатвидав, 1962); *Народне господарство Тернопільської області. Статистичний збірник*, відп. за випуск М. Аверченко. (Київ: Статистика, 1967); *Народне господарство Тернопільської області. Статистичний збірник*, відп. за випуск М. Аверченко. (Київ: Статистика, 1972); *Радянське Прикарпаття. Довідник-путівник*, ред. кол.: Д. І. Вівчар, М. К. Кучеров, О. Г. Мілько (голова) та ін. (Ужгород: Карпати, 1974); *Радянське Прикарпаття. Довідник-путівник*, упоряд. В. В. Лизанчук, пер. резюме М. Г. Крайзман. (Ужгород: Карпати, 1980); *Радянській Львівщині – 30 років. Збірник документів і статистичних матеріалів*, редкол.: К. І. Пирожак та ін. (Львів: Держстатвидав, 1970); *Калуш – місто хіміків. Документи і матеріали*. (Ужгород: Карпати, 1970).

* Стаття написана в 2013 році.

⁵ Степан Макарчук, “Втрати населення Галичини в роки Другої світової війни (1939–1945),” 343.

від історичної Галичини – межі радянських областей (Львівська, Станіславська – у 1962 р. перейменована в Івано-Франківську, Тернопільська⁶ і Дрогобицька (у 1959 р. об'єднана з Львівською) не співпадають з польськими воєводствами; у Тернопільській області не виділяють окремо галицькі та волинські райони⁷.

За даними В. Кубійовича, на 1 січня 1939 р. у Львівському воєводстві проживало 1 015,6 тис. українців (57,51 %), 507,5 тис. поляків (28,74 %), 224 тис. євреїв (12,68 %), 19 тис. німців (1,07 %); у Тернопільському – 1050,6 тис. українців (61,17 %), 523 тис. поляків (30,45 %), 137,3 тис. євреїв (7,99 %), 6,5 тис. німців (0,38 %); у Станіславському – 1183,8 тис. українців (74,85 %), 229,9 тис. поляків (14,53 %), 145,8 тис. євреїв (9,22 %), 22,1 тис. німців (1,4 %). Загальна чисельність населення трьох воєводств становила 5065,2 тис. жителів. За підрахунками І. Грицюка, з критичним урахуванням даних перепису 1931 р., станом на 1939 р. в Галичині проживало близько 5123,5 тис. осіб, серед них 3290 тис. українців, 1268 тис. поляків, 523,5 тис. євреїв, 31,8 тис. німців⁸.

З початком Другої світової війни населення Галичини і Волині активно мігрувало. У вересні 1939 р. близько 60 тис. осіб, переважно більшість яких становили поляки, емігрували через Румунію та Угорщину. Восени 1939 р. – на початку 1940 р. із окупованих німцями польських теренів переїжджали євреї і поляки (лише у Львові їх було 300–600 тис., більшість ще в 1939 р. виїхала до Румунії та Угорщини), а також 13,3 тис. українців із Холмщини і Лемківщини (переважно з незаможних родин, весною 1940 р. до УРСР переїжджали неохоче). Натомість, на Захід у грудні 1939 р. – січні 1940 р. виїхали українські німці (55,3 тис. осіб), серед яких були поляки й українці, котрі тікали від радянської влади, а весною 1940 р. – 66 тис. “біженців”-поляків (з них 3,2–3,5 тис. німців і 1,6 тис. євреїв). Збільшилася внутрішня міграція, зумовлена політикою радянської влади: вербували на роботу у вугільну й металургійну промисловість Східної України та інших регіонів СРСР; весною 1940 р. виселили всіх мешканців із 800-кілометрової західної прикордонної смуги та Яворівського полігону; на зламі 1940–1941 рр. заохочували виїзд до Бессарабії на опустілі німецькі господарства. Крім того, в 1939–1941 рр. в Галичину приїхало щонайменше 100 тис. радянських державних і партійних урядовців⁹.

Радянізація Галичини, як і всього західноукраїнського регіону, супроводжувалася репресіями місцевого населення та виселеннями в 1940–

⁶ П'ять північно-західних повітів колишнього Тернопільського воєводства (Бродівський, Кам'яно-Струмилівський, Радехівський, Золочівський і Перемишлянський) були включені до складу Львівської області (*Народне господарство Тернопільської області. Статистичний збірник*, 1972, 7).

⁷ Степан Макаруч, “Втрати населення Галичини в роки Другої світової війни (1939–1945),” 321.

⁸ Grzegorz Hryciuk, *Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948*, 131–134.

⁹ Ibid, 166–178.

1941 рр. З вересня 1939 р. до травня 1941 р., згідно даних Г. Грицюка, заарештували 42 тис. галичан (15 тис. поляків, 14 тис. українців і 8 тис. євреїв). Протягом чотирьох основних хвиль депортації було вивезено близько 140 тис. осіб. У лютому 1940 р. виселили 72,3 тис. осіб, в основному з сільської місцевості (осадників, лісників): з Тернопільської області 31,6 тис., Львівської – 30 тис., Дрогобицької – 10,6 тис., Станіславської – 9 тис. осіб. Депортація у квітні 1940 р. охопила здебільшого населення міст – 23,5 тис. осіб: Львівська область – 9 тис., Тернопільська – 6,1 тис., Станіславська – 4,9 тис., Дрогобицька – 3,6 тис. Серед депортованих перших двох хвиль переважали поляки. У червні 1940 р. виселили 37,5 тис. осіб¹⁰. У травні 1941 р. депортували 8 тис. родичів діячів українського націоналістичного руху. Наприкінці червня 1941 р. з відходом радянської влади в галицьких в'язницях замордували 5,4 тис. осіб¹¹. Усього в роки радянської окупації 1939–1941 рр. населення Галичини зменшилося на 200 тис. осіб (на 4–5 % загальної чисельності населення 1939 р.)¹².

Найбільші втрати населення Галичини в роки Другої світової війни були під час німецької окупації. За приблизними підрахунками, у Львівській області загинуло 308,5 тис. осіб і вивезено до Німеччини 170,4 тис. осіб**. У доповідній записці Львівського обкому компартії станом на серпень 1944 р. зазначається, що в період окупації в області було знищено 370 тис. осіб, 176 тис. осіб вивезено до Німеччини, повністю зруйновано 38 сіл, спалено 25 тис. селянських хат¹³. В акті Львівської обласної комісії від 1–6 листопада 1944 р. вказано, що “за даними свідків і висновками судово-медичної експертизи комісія вважає встановленим, що у Львові за час окупації [...] знищено понад 400 000 мирних жителів, радянських військовополонених, іноземних підданих та військовополонених інших держав [...]”¹⁴. За різними радянськими даними, у Дрогобицькій області загинуло 125,3 тис. осіб; у Станіславській – 128–224 тис. осіб; у Тернопільській – 182,9–191 тис. осіб. Зі Станіславської і Тернопільської областей було вивезено

¹⁰ За даними Г. Грицюка, вивезли осіб, котрі після встановлення радянської влади безуспішно намагалися виїхати в зону німецької окупації (здебільшого євреї) (Grzegorz Hryciuk, *Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948*, 180).

¹¹ Ibid, 180–185.

¹² Степан Макарчук, “Етнотомографічні процеси в Галичині у ХХ ст.,” 152; Grzegorz Hryciuk, *Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948*, 186 (За узагальненнями Г. Грицюка, понад 125 тис. осіб переселили на Схід (93 тис. місцевих мешканців і 34 тис. біженців з центральної і західної Польщі); близько 50 тис. заарештували, замордували у в'язницях або вивезли у віддалені райони СРСР; 50–65 тис. мобілізували до радянської армії. Якщо врахувати виїзд у 1939–1940 рр. німців, то загальні втрати населення Галичини в 1939 – до липня 1941 р. становлять 255 тис. осіб).

** Дані про вивезених до Німеччини спільні для Львівської і Дрогобицької областей: з Львівської області вивезли 114,6 тис. осіб, з Дрогобицької – 55,8 тис. осіб.

¹³ *Львівщина у Великій Вітчизняній війні (1941–1945 рр.): Збірник документів і матеріалів*. (Львів: Каменяр, 1968), 122.

¹⁴ Там само, 154.

до Німеччини відповідно 57,7–68,4 тис. та 42,3 тис. осіб¹⁵. За підрахунками С. А. Макаруча, втрати населення галицьких районів Тернопільщини становили 155 тис. вбитих і 36 тис. вивезених. Загалом, на думку дослідника, втрати української частини Галичини в період німецької окупації становили близько 875 тис. загиблих і 260 / 370 тис. вивезених до Німеччини¹⁶. І. Грицюк подає 325 тис. осіб, котрих депортували на роботи до Німеччини (230 тис. українців і 95 тис. поляків)¹⁷. Впродовж 1941–1944 рр. населення галицьких областей зменшилося на 60 %¹⁸. Радянський перепис населення 1959 р. підтвердив, що саме Галичина зазнала найбільших людських втрат у роки Другої світової війни¹⁹.

Після звільнення Галичини від німецьких військ залишилось тільки 2 % (близько 10 тис. осіб. – Г. Б.) передвоєнного єврейського населення²⁰. І. Грицюк наводить 20–26 тис. галицьких євреїв, що вижили²¹. У львівському гетто, яке існувало з 7 вересня 1941 р. до 6 червня 1943 р., загинуло 136 тис. осіб²². У Станіславській області, за даними обласної надзвичайної комісії, з 2 липня 1941 р. до 27 липня 1944 р. загинуло 127 тис. євреїв²³. В м. Броди Львівської області, наприклад, на 22 червня 1941 р. було 25 тис. мешканців, а в серпні 1944 р. – лише 150 осіб²⁴. У Львові станом на 1 жовтня 1944 р. зафіксовано 1 689 євреїв (у тому числі тих, хто приїхав з відновленням радянської влади) тоді, коли до війни, за переписом 1931 р., їх було 100 тис. осіб²⁵. Усього, за підрахунками різних дослідників у Галичині загинуло 495–610 тис. євреїв²⁶.

¹⁵ Степан Макаруч, “Втрати населення Галичини в роки Другої світової війни (1939–1945),” 322–323.

¹⁶ Там само; Степан Макаруч, “Етнодемографічні процеси в Галичині у ХХ ст.,” 155.

¹⁷ Grzegorz Hryciuk, *Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948*, 210.

¹⁸ За різницею кількості населення станом на 1 січня 1941 р. і 1 січня 1945 р., Львівська область втратила 59,4 % мешканців, Дрогобицька – 67,6 %, Станіславська – 60,2 %, Тернопільська – 59,2 %. При цьому однак враховано переселених зі Сходу впродовж другої половини 1944 р. з відновленням радянської влади й не враховано тих місцевих жителів, котрі повернулися після закінчення війни (*Безсмертя. Книга пам’яті України. 1941–1945*. (Київ: Книга пам’яті України, 2000), 561).

¹⁹ Роман Лозинський, *Етнічний склад населення Львова (у контексті суспільного розвитку Галичини)*, 203–206.

²⁰ Іван Терлюк, “Етнодемографічна ситуація в західних областях України у 1944 р.,” *Вісник Львівського університету. Серія історична* 29 (1993): 86.

²¹ Grzegorz Hryciuk, *Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948*, 236.

²² *Львівщина у Великій Вітчизняній війні (1941–1945 рр.)*, 148.

²³ Ігор Андрухів і Петро Кам’янецький. *Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30-х – 50-х роках ХХ ст. Історико-політологічний аналіз*. (Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2005), 92.

²⁴ *Львівщина у Великій Вітчизняній війні (1941–1945 рр.)*, 122.

²⁵ Степан Макаруч, “Етнодемографічні процеси в Галичині у ХХ ст.,” 154.

²⁶ Grzegorz Hryciuk, *Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948*, 236–237.

З фронтів не повернулося багато галичан мобілізованих у 1940–1941 рр. і особливо в 1944–1945 рр. до лав Червоної Армії, котрих зумисне скеровували на лінію фронту без необхідної військової підготовки. Серед першочергових заходів радянської влади в липні 1944 р. на звільнених від німецьких військ територіях була мобілізація осіб, народжених у 1894–1926 рр. (крім залізничників)²⁷; усього близько 600 тис. осіб або понад 10 % усього населення Галичини і Волині, з яких 170–175 тис. не повернулися (100–105 тис. галичан і 69,5 тис. волинян)²⁸. За матеріалами тому “Тернопільська область” серійного видання “Історія міст і сіл Української РСР”, з фронтів не повернулося більше третини мобілізованих, а в багатьох поселеннях області навіть близько половини й більше новобранців²⁹. Серед внутрішніх факторів також були українсько-польське протистояння й взаємні розправи (хоча й не такі значні, як на Волині), боротьба українського націоналістичного руху проти своїх ворогів, без огляду на національність. Українсько-польську ворожнечу підсилювала радянська влада, залучаючи поляків до “винищувальних батальйонів” (“стрибків”) для боротьби з підпіллям. У деяких районах Тернопільщини поляки становили 80 % таких бійців³⁰.

Внаслідок ліквідації в 1944–1947 рр. українського націоналістичного руху багато його учасників загинули або були ув’язнені, а сім’ї виселили. Впродовж 1944–1948 рр. загинула 121 тис. українських націоналістів і 175 тис. було заарештовано; з шести західноукраїнських областей переселили 112,4 тис. осіб у віддалені регіони СРСР³¹. У квітні 1944 р. було видано спеціальну інструкцію про виселення “членів родин оунівців і активних повстанців”. Тільки в 1944–1946 рр. з Львівської області було переселено 5,9 тис. осіб, Дрогобицької – 5,3 тис., Станіславської – 5,5 тис., Тернопільської – 3,8 тис. осіб³². Найбільшу акцію з депортації населення західних областей України провели восени 1947 р. Передбачалося виселити 25 тис. сімей (75 тис. осіб)³³, найбільше з Львівської, Дрогобицької і Тернопільської областей. У 1944–1945 рр. депортованих скеровували до Комі АРСР, Архангельської, Кіровської та Молотовської областей РРФСР, а після 1945 р. – до Карагандинської (Казахстан),

²⁷ *Львівщина у Великій Вітчизняній війні (1941–1945 рр.)*, 259, 319.

²⁸ Grzegorz Hryciuk, *Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948*, 286–287.

²⁹ Степан Макарчук, “Втрати населення Галичини в роки Другої світової війни (1939–1945),” 338.

³⁰ Степан Макарчук, “Переселення поляків із західних областей України в Польщу у 1944–1946 рр.,” 109.

³¹ Grzegorz Hryciuk, *Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948*, 292, 303.

³² *Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади*, відп. ред. Ярослав Лялька (Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1997), кн. II, 307.

³³ Іван Білас, *Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз*. (Київ: Либідь, 1994), кн. I, 282.

Архангельської, Вологодської, Кемеровської, Кіровської, Тюменської, Челябінської та інших віддалених областей РРФСР.

Повоєнні зміни національної структури населення Галичини відбулися через виселення поляків і переселення українців із Закерзоння та приїзд росіян, євреїв і українців зі східних областей УРСР, РРФСР та інших республік СРСР. Після закінчення військових дій частина радянських військовослужбовців, які поверталися зі Заходу, залишалися у західноукраїнських містах, особливо у Львові. У серпні 1944 р. у Львові було 92,5 тис. поляків (62 %), у 1955 р. ж залишилося лише 8,5 тис. осіб (2,3 %) ³⁴. Один з жителів міста, викладач Політехнічного інституту, писав, що [...] *вийхали в першу чергу кращi поляки-євреї, займаючи там (у Польщі. – Г. Б.) керівні пости, крім того, ті, хто бажав замести слiди за собою [...]. Львів опустів, центр міста займають росіяни, вулиці пустіють. Під вечір рух припиняється, всі почувають себе більш упевнено у себе вдома* ³⁵.

Початок переселенню поляків і українців поклала Угода між урядом УРСР та Польським Комітетом Національного Визволення, підписана 9 вересня 1944 р. у Любліні. Ініціаторами угоди були не місцеві український та польський уряди, а центральна влада в Москві. Взаємне переселення мало відбутися протягом трьох з половиною місяців – з 15 жовтня 1944 р. до 1 лютого 1945 р. Нереалістичний кінцевий термін переселення зумовлював постійне його відтермінування аж до липня 1946 р. “Добровільна евакуація”, як офіційно називалося переселення, здійснювалася силовими методами без врахування інтересів населення, яке не бажало переїжджати. У Львівській області до 5 грудня 1944 р. переселенню до Польщі підлягали 44 832 родини (162 229 осіб), в тому числі 24 180 родини (84 681 особа) зі Львова; у Тернопільській області станом на 1 жовтня 1945 р. зареєструвалося 76 177 сімей (226 952 особи) ³⁶. В усіх західних областях УРСР було обліковано 305 226 родин (873 478 осіб), подали заяви на переселення 301 755 родин (859 905 осіб). В підсумку виселили 272 544 родини (789 982 особи): з Тернопільської області – 233 617 осіб, Львівської – 218 711, Дрогобицької – 115 278, Станіславської – 77 930; менше з негалицьких областей:

³⁴ Віктор Сусак. “Етнічні та соціальні зміни в населенні Львова в 1939–1999 роках,” (Магістерська робота, Львівський національний університет імені Івана Франка, 2000), 80; Довідка про розвиток економіки і культури м. Львова, Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. Р-335, оп. 1, спр. 1342, арк. 11–13; Зведені таблиці (№3–4) про розподіл населення області за національністю (за матеріалами Всесоюзного перепису населення 1959 р.), ДАЛО, ф. Р-335, оп. 1, спр. 3629.

³⁵ Цитовано за: Василь Гулай, “Поляки Львова в 1944–1946 роках: кінець національних ілюзій,” *Львів: місто – суспільство – культура: Збірник наукових праць*, за ред. Олени Аркуші і Мар’яна Мудрого (Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2007), т. 6: Львів–Краків: діалог міст в історичній ретроспективі [Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск 2007]: 574.

³⁶ Степан Макаруч, “Переселення поляків із західних областей України в Польщу у 1944–1946 рр.,” 103–104.

Рівненської – 69 075, Волинської – 64 798, Чернівецької – 10 573 осіб³⁷. Дослідники називають різні цифри виселених до Польщі: 787 524 особи, 789 982 особи та 810 415 осіб, серед яких 747–766 тис. поляків, 30–33 тис. євреїв, 10 тис. українців, 500 росіян та ін.³⁸

Українців переселяли до УРСР з етнічних українських земель Холмщини, Підляшшя, Надсяння і Лемківщини, які залишилися в складі Польщі. За даними польських місцевих органів влади, на облік було взято 125 949 українських родин (497 682 особи), з них станом на липень 1946 р. виселили 122 454 родини (482 109 осіб)³⁹. До кінця 1946 р. переселили ще 5 950 осіб, що загалом становило 488 612 осіб⁴⁰. При розселенні переважну більшість переселенців (316 324 осіб, 68,7%) планували направити в південно-східні області УРСР, в основному до Запорізької (44 858 осіб (9,7%)), Херсонської (37 043 особи (8%)), Миколаївської (36 903 особи (8 %)) та інших областей. У західному регіоні планували розселення близько третини українців Польщі – 148 166 осіб (32,2%), найбільше в Тернопільській (59 916 осіб (13%)), Волинській (27 204 осіб (6%)) і Львівській (21 755 осіб (4,7 %)) областях⁴¹. У кінцевому ж результаті за рахунок прямого переселення з Польщі та втікачів з південно-східних областей до середини 1947 р. у Галичині поселилася 308 661 особа (64 % усіх виселених з Польщі українців)⁴². У Львівській області найбільше заселеними переселенцями були Винниківський, Сокільницький і Львівський сільський райони⁴³.

У післявоєнні роки характерною була масова міграція до галицьких областей росіян, євреїв та українців із Росії та Східної України. У 1944 р. із радянськими військами прибуло багато працівників керівного державного і партійного апарату, служби безпеки, суду й прокуратури, військових, медиків. Тільки протягом

³⁷ Сергій Ткачов, *Польсько-український трансфер населення 1944–1946 рр.: Виселення поляків з Тернопілля*, 89–91; Володимир Сергійчук, *Депортація поляків з України: Невідомі документи про насильницьке переселення більшовицькою владою польського населення з УРСР в Польщу в 1944–1946 роках*, 20.

³⁸ Степан Макарчук, “Переселення поляків із західних областей України в Польщу у 1944–1946 рр.,” 104–105; Grzegorz Hryciuk, *Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948*, 330–331.

³⁹ Іван Білас, “Депортація НКВС МДБ і доля українського населення в Польщі: Історико-правовий і суспільно-політичний аспект переселення,” *Військо України* 4 (1993): 98.

⁴⁰ Grzegorz Motyka, “Od Wołynia do akcji «Wisła»,” *Wież* 3 (473) (1998): 126.

⁴¹ Володимир Кіцак, “Розселення українців Польщі в УРСР (1944–1947). Переселення їх із південних та східних областей в Західну Україну,” *Молода нація* 1 (2000): 98.

⁴² Станом на 20 березня 1947 р. у Львівській області було 18 331 родина переселенців (75 155 осіб), 25 серпня 1947 р. Станіславській області – 7 710 родин (32 698 осіб), 1 жовтня 1947 р. Дрогобицькій області – 10 686 родин (45 187 осіб), 1 листопада 1947 р. Тернопільській області – 35 106 родин (155 621 особа) (Степан Макарчук, “Розміщення та побутове влаштування переселенців з Польщі в Україні у 1944–1947 рр.,” 176–177).

⁴³ В’ячеслав Куцинда, “Документи Державного архіву Львівської області про переселення і депортацію українців та поляків,” у *Депортації українців та поляків: Кінець 1939 – початок 50-х років (До 50-річчя операції “Вісла”*, упоряд. Юрій Сливка (Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 1998), 96.

серпня-вересня 1944 р. на Львівщину приїхало значно більше росіян, ніж їх було в 1940 р.⁴⁴ У подальші роки для розбудови й функціонування промисловості Галичини сюди скеровували на роботу інженерно-технічних працівників і кваліфікованих робітників із різних регіонів СРСР, насамперед Росії. До початку 1949 р. на постійну роботу до Львова приїхало близько 2 тис. інженерно-технічних працівників та 14 тис. кваліфікованих робітників⁴⁵. У другій половині 40-х–50-х роках до Львова з Росії перевезли окремі підприємства разом з інженерно-технічними працівниками: “ЛОРТА” з Іжевська, телеграфної апаратури з Саратова, “Іскра” з Саранська, “ЛАЗ” і “Львівприлад” із Горького⁴⁶. Лише в перше півріччя 1946 р. до Станіславщини скерували 8 314 “кваліфікованих спеціалістів і досвідчених керівників з різних районів країни”⁴⁷. Згідно статистичних матеріалів, після звільнення західних областей України від німецьких військ сюди приїхало понад 1 млн осіб зі Сходу, в тому числі близько 600 тис. осіб до Львова та Львівської області⁴⁸.

За підрахунками І. Терлюка згідно перепису 1989 р., в Івано-Франківській області проживало 55,3 % росіян народжених у Росії і 35,7 % – в Україні (в Львівській області, відповідно, 47,8 % і 44,6 %, Тернопільській – 39,6 % і 50,8 %). При цьому близько третини облікованих росіян уже народилися в області, в якій проживали: 35,5 % у Тернопільській, 33,1 % у Львівській і 23,2 % в Івано-Франківській. Частка народжених у інших республіках СРСР становила 7,6–9,5 %⁴⁹.

Станом на 1959 р. Львівська область посідала п’яте місце серед областей України за числом осіб зі закінченою вищою освітою на 1 тис. жителів (20 осіб) (після Харківської – 32, Кримської – 27, Одеської – 26, Дніпропетровської – 21 особа). Схожою була ситуація з кількістю осіб у працездатному віці, які мали вищу освіту на 1 тис. осіб: Харківська область – 45 осіб, Кримська – 39, Одеська – 38, Дніпропетровська – 32, Львівська – 31 особа. Для Івано-Франківської й Тернопільської областей ці показники становили відповідно 9 і 14 та 8 і 12 осіб на 1 тис. населення⁵⁰. Значно менше жителів Галичини мали незакінчену вищу й середню освіту (включно з неповною середньою). За цим показником у 1959 р. Львівська область посідала одинадцяту сходинку (267 осіб на 1 тис. жителів) серед областей України після Дніпропетровської (337), Харківської (337), Кримської (332), Донецької (328), Луганської (318), Запорізької

⁴⁴ Іван Терлюк, *Росіяни західних областей України (1944–1996 рр.) (Етносоціальне дослідження)*. (Львів: Центр Європа, 1997), 52.

⁴⁵ *Радянській Львівщині – 30 років. Збірник документів і статистичних матеріалів*, 36.

⁴⁶ Іван Терлюк, *Росіяни західних областей України (1944–1996 рр.) (Етносоціальне дослідження)*, 98.

⁴⁷ *Радянське Прикарпаття. Довідник-путівник*, 1980, 42.

⁴⁸ Іван Терлюк, *Росіяни західних областей України (1944–1996 рр.) (Етносоціальне дослідження)*, 52.

⁴⁹ Іван Терлюк, “Етнодемографічна ситуація в західних областях України у 1944 р.,” 53.

⁵⁰ *Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР*, 62–64, 65.

(313), Одеської (296), Полтавської (291), Миколаївської (279), Кіровоградської (275), Черкаської (274). В Івано-Франківській і Тернопільській областях на 1 тис. жителів припадало відповідно 206 та 207 осіб. У рейтингу областей ще менше незакінчену вищу й середню освіту (включно з неповною середньою) мало працездатне населення: 406 осіб на 1 тис. жителів Львівської області (п'ятнадцята позиція), Тернопільської – 318, Івано-Франківської – 315. Тоді, коли для Дніпропетровської та Харківської областей цей показник становив 507 осіб, Кримської – 502, Донецької – 494, Запорізької – 486 осіб тощо⁵¹.

У 1959 р. в Галичині мешкало 10,3 % жителів України. Впродовж 60–80-х років ріст населення Тернопільської області (108 %) поступався Львівській та Івано-Франківській областям (130 %); збільшення ж населення Галичини майже дорівнювало загальноукраїнському рівню. Відмінною була ситуація в 90-х роках: помітніше зменшилося населення Львівської області (на 4,5 %), Тернопільської (на 1 %), Івано-Франківської практично залишилося без змін (детальніше див. табл. 1).

Таблиця 1

Населення Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської областей та України за переписами 1959–2001 рр.⁵²

Області, Україна	Кількість населення, тис. осіб					1989	2001
	1959	1970	1979	1989	2001	в % до 1959	в % до 1989
Львівська область	2 111,4	2 428,9	2 569,4	2 747,7	2 651,6	130,1	96,5
Івано-Франківська область	1 094,6	1 249,3	1 326,7	1 423,5	1 420,2	130,0	99,8
Тернопільська область	1 085,6	1 152,7	1 162,1	1 168,9	1 156,9	107,7	99,0
Галичина	4 291,6	4 830,9	5 058,2	5 340,1	5 228,7	124,4	98,0
Україна	41 869,0	47 126,5	49 754,6	51 706,7	48 923,2	123,5	94,6

⁵¹ *Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР*, 62–64, 65.

⁵² *Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года*, т. I: Численность населения СССР, союзных и автономных республик, краев и областей, 14–16; *Численность и состав населения СССР. По данным Всесоюзной переписи населения 1979 года*, 104–106; *Ретроспективні перерахунки чисельності населення за 1989–2001 роки на базі даних Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Статистичний збірник*, 29, 33, 35, 38.

Урбанізація. Міграційні процеси. У другій половині ХХ ст. відбулася так звана запізнiла урбанізація захiдноукраїнського регіону, пов'язана з радянською модернізацією. Населення міст України почало збільшуватися лише в 60-х роках, а урбанізація набула регіонального характеру⁵³. Таким чином, урбанізація Галичини співпадала з загальноукраїнськими процесами, прямо пов'язана з розвитком промисловості. Радянська індустріалізація західних областей сприяла швидким темпам урбанізації, особливо зі середини 60-х років, коли збільшилися державні капіталовкладення (однією з причин перегляду радянської політики капіталовкладень було небажання західних українців переїжджати в східноукраїнські області, що потребували робочої сили)⁵⁴. В 1964–1968 рр. капітальні вкладення у Львівську область були всемеро більші, ніж у повоєнні 1946–1950 рр.⁵⁵ Це зумовило стрімкий економічний розвиток західних областей і посилювало міграцію сільського населення до міст. Окремі регіональні центри ставали великими промисловими осередками. До 60-х років Донецька, Луганська, Дніпропетровська, Запорізька і Кіровоградська області вирізнялися найвищими показниками механічного приросту населення. З 60-х років такими регіонами стали Південь, Центральний Захід і кілька областей Західної України⁵⁶.

Міське населення збільшувалося за рахунок існуючих міст, розміри яких зростали, і нових промислових осередків, що виникали у процесі індустріалізації. Якщо в 1959 р. у Галичині було 61 місто й 67 селищ міського типу, то в 1970 р. – відповідно 64 і 79, а в 1989 р. – 71 і 82⁵⁷. Міста зростали за рахунок механічного (міграція) й меншою мірою природного приросту населення.

Місто Львів мало стати індустріальним, культурним і науковим центром, про що видавалися спеціальні державні постанови в 1944, 1945, 1952 та 1974 роках⁵⁸. У червні 1945 р. у Львові було 283 промислових підприємства, на яких працювало близько 14,7 тис. осіб⁵⁹. Відповідно до урядових рішень протягом 1946–1950 рр. у місті будували заводи і фабрики з наперед визначеними потужностями⁶⁰. У 1946 р. почали діяти “Львівсільмаш” і машинобудівний завод; у 1947 р. –

⁵³ Богдан Кравченко, *Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст.*, 230-231.

⁵⁴ Там само, 228–229.

⁵⁵ *Радянській Львівщині – 30 років. Збірник документів і статистичних матеріалів*, 115.

⁵⁶ Богдан Кравченко, *Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст.*, 231.

⁵⁷ Роман Лозинський, *Етнічний склад населення Львова (у контексті суспільного розвитку Галичини)*, 214.

⁵⁸ Довідка про розвиток народного господарства і культури м. Львова і області за період 1939–1950 рр., ДАЛО, ф. Р-335, оп. 1, спр. 3621, арк. 18; Доповідна записка про стан і заходи щодо подальшого розвитку промисловості і міського господарства м. Львова, ДАЛО, ф. Р-335, оп. 1, спр. 1343, арк. 1; *Радянській Львівщині – 30 років. Збірник документів і статистичних матеріалів*, 35, 115.

⁵⁹ Іван Патер, “Повоєнний Львів,” у *Львів. Історичні нариси*, упоряд. Ярослав Ісаєвич, Феодосій Стеблій, Микола Литвин (Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996), 506.

⁶⁰ Матеріали про роботу промислових підприємств м. Львова за 1946–1947 рр., ДАЛО, ф. Р-221, оп. 2, спр. 263, арк. 143.

електроарматурний, заводи з виробництва скла, водомірів і парфумерного посуду; у 1948 р. – завод автотранспорту, жирокоробінат, картонна фабрика; у 1950 р. – автобусний завод⁶¹. На середину 50-х років у Львові було зосереджено 3/4 машинобудування й електротехнічного виробництва західних областей України. Львів був республіканським центром з виготовлення електротехнічної продукції: радіоапаратури, телефонно-телеграфної апаратури, електроапаратури, точних вимірювальних і теплових приладів⁶². Радянська статистика наводить цифри зростання обсягу промислової продукції Львівщини наприкінці 60-х років у 27 разів, порівняно з 1940 р.; темпи збільшення виробництва промислової продукції перевищували загальноукраїнські в 4 рази, а всесоюзні – майже в 3 рази⁶³.

В Івано-Франківській області провідне місце займала хімічна, лісохімічна і гірничохімічна промисловість. У 70-х роках діяло більше 200 великих промислових підприємств, серед яких Калуський хіміко-металургійний комбінат, Долинський газопереробний завод, Коломийський завод сільськогосподарських машин, Івано-Франківський цементний завод та ін.⁶⁴ В Івано-Франківську розвивалася машинобудівна, деревообробна, хімічна, легка, харчова промисловість. У місті працювало 45 підприємств: приладобудівний і фурнітурний заводи, меблевий комбінат, шкіряна фірма, швейна фабрика й ін.; у 1971 р. першу продукцію дав арматурний завод, у 1976 р. – завод тонкого органічного синтезу, 1978 р. – завод механічних пресів⁶⁵.

У 60-х роках Львівська область вирізнялася у західноукраїнському регіоні високим числом міського населення і входила до десятки найбільш урбанізованих областей України: Донецька (86 % міського населення в 1959 р. і 87 % у 1970 р.), Ворошиловградська (сучасна Луганська) (79 % і 83 %), Дніпропетровська (70 % і 76 %), Кримська (65 % і 63 %), Харківська (62 % і 69 %), Запорізька (57 % і 66 %), Одеська (47 % і 56 %), Херсонська (40 % і 54 %), Миколаївська (40 % і 53 %), Львівська (39 % і 47 %)⁶⁶. Кількість міського населення у двох інших галицьких областях була невисокою: в Івано-Франківській області – 23 % і 31 %, в Тернопільській – 17 % і 23 %⁶⁷. Станом на 1970 р. Тернопільська область була найменше урбанізованою серед усіх областей України⁶⁸. До кінця 80-х років на загальноукраїнському рівні західноукраїнський регіон залишався з найвищим

⁶¹ Довідка про розвиток економіки і культури м. Львова, Державний архів Львівської області, ДАЛО, ф. Р-335, оп. 1, спр. 1342, арк. 3; Довідка про розвиток народного господарства і культури м. Львова і області за період 1939–1950 рр., ДАЛО, ф. Р-335, оп. 1, спр. 3621, арк. 87.

⁶² Довідка про розвиток економіки і культури м. Львова, Державний архів Львівської області, ДАЛО, ф. Р-335, оп. 1, спр. 1342, арк. 4.

⁶³ *Радянській Львівщині – 30 років. Збірник документів і статистичних матеріалів*, 35–36.

⁶⁴ *Радянське Прикарпаття. Довідник-путівник*, 1974, 36–42.

⁶⁵ Там само, 108; *Радянське Прикарпаття. Довідник-путівник*, 1980, 52, 123.

⁶⁶ *Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года*, т. I: Численность населения СССР, союзных и автономных республик, краев и областей, 14–17.

⁶⁷ Там само.

⁶⁸ Там само.

показником сільського населення. У 1959–1977 рр. середній республіканський показник міського населення зріс із 46 % до 60,5 %: Донецький регіон – з 83 % до 88 %, Дніпровський басейн – з 58 % до 72,5 %, Південь – з 49 % до 63 %, Північний Схід – з 45 % до 62 %, Центральний Захід – з 30 % до 50 %, Захід – з 27 % до 40 %⁶⁹. За переписом 1989 р., у містах Львівщини проживало 59 % населення, Івано-Франківщини – 42 %, Тернопільщина – 41 %, натомість, Донеччини – 90 %, Дніпропетровщини – 83 %⁷⁰.

Галичина 60-х років характеризувалася вище середніми темпами урбанізації по Україні (7,3 %) (Львівська та Івано-Франківська області – 8 %, Тернопільська – 6 %). Тоді, коли міське населення високо урбанізованих Донецької області збільшилося лише на 1 %, Луганської – на 4 %, а Кримської, навпаки, зменшилося на 2 %. Високими показники урбанізації були в південних областях (10 % і більше)⁷¹. За приростом міського населення працездатного віку (чоловіки 16–59 років і жінки 16–54 років) Львівська область поступалася (134 %) Івано-Франківській і Тернопільській областям (149 % і 145 % відповідно)⁷². Тернопільська область була найменш урбанізованою в Галичині й в Україні загалом, однак за темпами урбанізації впродовж 50–80-х років якісно вирізнялася. Помітні темпи збільшення жителів міст збереглися тут у 90-х роках, на відміну, від Львівської та Івано-Франківської областей, у яких відсоток міського населення зріс несуттєво, а в Донецькій, Дніпропетровській областях навіть зменшився. Станом на 2001 р., найменше урбанізованими в Україні були вже Закарпатська (37 %), Чернівецька (41 %), Івано-Франківська (42 %) області. Міське населення у Львівській і Тернопільській областях становило 60 % і 43 %⁷³.

З кінця 60-х років народжуваність в містах України перевищувала народжуваність у селах всіх регіонів, окрім кількох західних областей⁷⁴. Наприкінці 80-х років мало урбанізована Тернопільщина вирізнялася вищим показником середнього віку населення (37 років) тоді, коли середній вік українців становив 36,5 років, жителів Львівщини та Івано-Франківщини – 35 років. Зумовленість вищого середнього віку домінуванням сільського населення не підтверджується прикладом високо урбанізованих Донецької (37 років) і Дніпропетровської (36 років) областей⁷⁵. У незалежній Україні Донеччина

⁶⁹ Roman Szporluk, "Urbanization in Ukraine since the Second World War," In *Rethinking Ukrainian History*, edited by Ivan L. Rudnytsky with the assistance of John-Paul Himka (Edmonton: The Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1981), 188.

⁷⁰ *Ретроспективні перерахунки чисельності населення за 1989–2001 роки на базі даних Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Статистичний збірник*, 30–41.

⁷¹ *Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года*, т. I: Численность населения СССР, союзных и автономных республик, краев и областей, 14–17.

⁷² *Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года*, т. II: Пол, возраст и состояние в браке населения СССР, союзных и автономных республик, краев и областей, 171, 176, 182.

⁷³ Там само.

⁷⁴ Богдан Кравченко, *Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст.*, 224.

⁷⁵ *Ретроспективні перерахунки чисельності населення за 1989–2001 роки на базі даних Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Статистичний збірник*, 311–320.

(40 років) і Дніпропетровщина (39 років) й надалі випереджають Галичину (37–38 років) за показниками середнього віку населення⁷⁶.

Населення обласних міст збільшувалося особливо швидко. Обласні центри притягали людей із навколишніх територій вищою оплатою праці, кращими житлово-побутовими умовами, можливостями здобути освіту й подальшого працевлаштування. Впродовж 60-х років дві третини мігрантів в Україні поселялися у містах з населенням понад 100 тис. жителів⁷⁷. У 1959 р. до десятки демографічно найбільших обласних міст України входили Київ, Харків, Донецьк, Одеса, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Львів, Луганськ, Миколаїв і Сімферополь (детальніше див. табл. 2). Наприкінці 80-х років відбулися незначні зміни – Сімферополь поступився місцем Вінниці, Дніпропетровськ і Донецьк помінялися позиціями (відповідно третя і п'ята позиції в списку). З-поміж західноукраїнських обласних міст до цієї групи входив тільки Львів, який впродовж 60–80-х років незмінно посідав сьому сходинку в списку найбільших міст України.

Однак лідерами за темпами демографічного зростання серед обласних міст України не були великі індустріальні центри, а, навпаки, відносно невеликі міста, – Рівне (у 1959–1984 рр. кількість населення міста збільшилася з 56 тис. до 215 тис. осіб (384 %)), Хмельницький (з 62 тис. до 210 тис. осіб (339 %)), Тернопіль (з 52 тис. до 175 тис. осіб (337 %)), Черкаси (з 85 тис. до 267 тис. осіб (314 %)), Івано-Франківськ (з 66 тис. до 200 тис. осіб (305 %)) (детальніше див. табл. 2). Львів на їхньому фоні не вирізнявся високими темпами демографічного зростання (з 411 тис. до 728 тис. осіб (177 %))⁷⁸. За матеріалами переписів 1959 р. і 1989 р., темпи збільшення населення Львова (193 %) помітно поступалися двом іншим обласним центрам Галичини – Тернополю (393 %) та Івано-Франківську (322 %).

⁷⁶ Ретроспективні перерахунки чисельності населення за 1989–2001 роки на базі даних Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Статистичний збірник, 311–320.

⁷⁷ Богдан Кравченко, *Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст.*, 238.

⁷⁸ *Известия*, 19 апреля 1970, ДАЛО, ф. Р–2904, оп. 1, спр. 138, арк. 1; *Демографическое развитие Украинской ССР (1970–1979 гг.)*, ред. Валентина Стешенко, Владимир Пискунов, Любовь Чуйко (Киев: Наукова думка, 1987), 110.

Таблиця 2

Зміни кількості населення в обласних центрах УРСР в 1959–1984 рр.⁷⁹

Обласні центри	Кількість населення, тис. осіб				1970	1979	1984	1984
	1959	1970	1979	1984	в % до 1959	в % до 1970	в % до 1979	в % до 1959
<i>Центральна зона</i>								
Київ	1110	1632	2144	2409	147,6	131,4	112,4	217,6
Харків	953	1223	1444	1536	128,5	118,1	106,4	161,2
Вінниця	122	212	314	360	172,6	148,1	114,6	295,7
Полтава	143	220	279	296	153,6	126,8	106,1	270,0
Чернігів	90	159	238	270	176,7	149,7	113,4	300,0
Черкаси	85	158	228	267	185,7	144,3	117,1	314,1
Кіровоград	132	189	237	257	143,2	125,4	108,4	194,7
Суми	98	166	228	252	169,6	137,3	110,5	257,1
<i>Південно-Східна зона</i>								
Дніпропетровськ	661	904	1066	1140	136,8	117,9	106,9	172,4
Донецьк	708	879	1021	1064	124,2	116,2	104,2	150,3
Запоріжжя	449	658	781	844	146,5	118,7	108,1	187,6
Луганськ	275	383	463	491	139,3	120,9	106,0	178,5
<i>Південно-Західна зона</i>								
Одеса	664	892	1046	1113	134,5	117,3	106,4	167,6
Миколаїв	235	362	440	480	154,0	121,5	109,1	204,3
Херсон	158	261	319	340	165,2	122,2	106,6	215,2
Сімферополь	186	249	302	328	133,7	121,3	108,6	176,3
<i>Західна зона</i>								
Львів	411	553	667	728	134,5	120,6	109,1	177,1
Житомир	106	172	244	270	162,3	141,6	110,7	254,7
Чернівці	152	187	219	238	123,6	117,1	108,7	156,6
Рівне	56	116	179	215	207,1	154,3	120,1	383,5
Хмельницький	62	113	172	210	182,3	152,2	122,1	338,7
Івано-Франківськ	66	105	150	200	155,0	142,8	133,3	305,0

⁷⁹ Джерела: *Известия*, 19 апреля 1970, ДАЛО, ф. Р-2904, оп. 1, спр. 138, арк. 1; *Демографическое развитие Украинской ССР (1970–1979 гг.)*, 110.

Тернопіль	52	85	144	175	163,5	169,4	121,5	336,5
Луцьк	56	96	141	167	171,4	146,0	118,4	298,2
Ужгород	47	65	91	105	138,3	140,0	115,0	223,4
Всі міста-обласні центри	7077	10039	12557	13755	141,7	125,1	109,5	194,6

Співставлення довоєнної та післявоєнної чисельності населення в містах Галичини свідчить, що внаслідок демографічних втрат в роки війни та повоєнних переміщень населення станом на 1959 р. довоєнна кількість населення збереглася й збільшилася лише в обласних центрах та промислово розвинених містах (Львів, Дрогобич, Стрий, Тернопіль, Станіслав), а в інших зменшилася подекуди навіть до 50 % (детальніше див. табл. 3). Населення обласних міст збільшилося особливо в післявоєнні роки. Так, у березні 1945 р. в Тернополі проживало 18,5 тис. осіб, а за переписом 1959 р. – вже 52 тис. осіб (збільшилося майже втричі (на 280 %)). В 1945 р. у Львові було 185,8 тис. осіб, а в 1959 р. – 410,7 тис. осіб (на 220 %) ⁸⁰. У 1989 р. населення Львова досягло 786,9 тис. осіб і зросло з 1945 р. на 600 тис. осіб (учетверо). Найбільше впродовж радянського періоду зросла чисельність населення у нових промислових містах Червонограді (590 %) й Калуші (523 %). Стрімко збільшувалося населення менших промислових центрів: у 60-х роках населення Нового Роздолу збільшилося вшестеро і на початку 1969 р. становило понад 16 тис. осіб ⁸¹.

Таблиця 3

Населення найбільших міст Львівської, Івано-Франківської і Тернопільської областей у 1939–1990 рр. ^{*82}**

Міста	Кількість населення, тис. осіб						1959 в % до 1939	1989 в % до 1959
	1939	1959	1970	1979	1989	1990		
Львівська область								
Львів	340	410,7	553,5	667,2	791	798	121	193
Дрогобич	37,2	42,1	56	66	78	79	113	185

⁸⁰ Довідка про розвиток економіки і культури м. Львова, ДАЛО, ф. Р–335, оп. 1, спр. 1342, арк. 11–13.

⁸¹ *Радянській Львівщині – 30 років. Збірник документів і статистичних матеріалів*, 25.

^{***} У 1939, 1959 і 1970 рр. в таблиці подані міста з населенням 10–15 тис. осіб і більше, а в 1979, 1989 і 1990 рр. – 50 тис. і більше.

⁸² *Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР*, 20; *Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года*, т. I: Численность населения СССР, союзных и автономных республик, краев и областей, 47–48; *Численность и состав населения СССР. По данным Всесоюзной переписи населения 1979 года*, 15–19; *Демографический ежегодник СССР. 1990*, 14–26.

Стрий	33,6	36,1	48	55	67	67	108	186
Борислав	46,1	28,6	33,8	–	–	–	62	–
Червоноград	–	12,2	44	54,9	72	73	–	590
Золочів	20,9	10,5	15,2	–	–	–	50	–
Броди	15,7	10,2	16	–	–	–	65	–
Івано-Франківська область								
Івано-Франківськ	65	66,5	105	149,7	214	220	102	322
Коломия	38,3	31,3	41	52,1	63	65	82	201
Калуш	13,8	12,9	40,7	60,1	68	68	93	523
Тернопільська область								
Тернопіль	50	52,2	84,7	143,6	205	212	104	393
Кременець	32,1	16,4	19,7	–	–	–	51	–
Чортків	21,9	15,3	19,2	–	–	–	70	–

У західному регіоні переважали невеликі міста. В 1959 р. у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській областях більшість становили містечка з населенням від 3 до 10 тис. осіб. Тоді, коли, наприклад, в більшості областей Донецько-Придніпровського району (Дніпропетровська, Донецька, Луганська, Сумська, Харківська (за винятком Запорізької та Полтавської)) кількісно переважали міста з населенням 10–50 тис. осіб⁸³. У Тернопільській області, за переписом 1959 р., було 9 міст з населенням до 10 тис. осіб, 3 – від 10 до 20 тис., 1 – більше 50 тис. жителів⁸⁴. Наприкінці 60-х років у Львівській області нараховувалося 73 міських поселень, серед яких 66 з населенням до 15 тис. осіб, 2 – від 15 до 30 тис., 3 – від 30 до 50 тис., 2 – 50 тис. осіб і більше⁸⁵. Серед міст Івано-Франківської області 1973 р. найбільшими були Івано-Франківськ (122,4 тис. жителів), Калуш (49,1 тис.) і Коломия (45,4 тис.); у більшості решти населених пунктів проживало менше 10 тис. осіб: Надвірна (17 тис.), Долина (15,2 тис.), Бурштин (11,2 тис.), Болехів (10 тис.), Городенка (8,3 тис.), Делятин (8,1 тис.), Снятин (7,9 тис.), Яремча (7,6 тис.), Косів (7,3 тис.), Рогатин (6 тис.), Тлумач (5,5 тис.), Верховина (5,3 тис.), Ворохта і Галич (5 тис.)⁸⁶. До найбільших міст Тернопільської області, за переписом населення 1970 р., відносили Тернопіль (84,7 тис. осіб), Кременець (19,7 тис.), Чортків (19,2 тис.), Бережани (12,5 тис.), Бучач (11,2 тис.), Теребовлю (10,9 тис.)⁸⁷.

Згідно підрахунків Б. Кравченка, чисельність українців серед міського населення зменшувалася прямо пропорційно величині міста. У великих містах України (Київ, Харків, Донецьк, Одеса, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Львів) найбільше росіян було в Донецьку (51 %) та Одесі (37 %); у Львові (27 %),

⁸³ *Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР*, 24.

⁸⁴ *Народне господарство Тернопільської області. Статистичний збірник*, 1962, 8.

⁸⁵ *Радянській Львівщині – 30 років. Збірник документів і статистичних матеріалів*, 25.

⁸⁶ *Радянське Прикарпаття. Довідник-путівник*, 1974, 107, 110–145.

⁸⁷ *Народне господарство Тернопільської області. Статистичний збірник*, 1972, 7.

Харкові (31 %) та Запоріжжі (33 %) росіяни були представлені майже однаково; найменше їх було у Дніпропетровську (20 %) та Києві (23 %). В західноукраїнському регіоні росіяни становили 26 % жителів Дрогобича і Стрия, 22 % Івано-Франківська і Коломиї, 15 % Тернополя. У галицьких містечках з населенням до 30 тис. жителів росіяни становили від 4 до 9 % їхніх мешканців⁸⁸.

Швидкі темпи приросту населення міст були результатом їхнього промислового розвитку. Перетворення Червонограда на центр вугільної, а Калуша – хімічної промисловості зумовило збільшення населення цих міст упродовж 1959–1989 рр. вшестеро. Практично всі робітники і переважна більшість інженерно-технічних працівників промислових підприємств Галичини (на кінець 60-х років) походила з невеликих містечок і сіл західного регіону України. Так, станом на 1969 р. у Калуші на підприємствах, у будівельних і транспортних організаціях працювало понад 1300 інженерів і техніків, 800 з них були уродженцями західних областей⁸⁹. Різкий приплив сільських мігрантів до міста часто був пов'язаний з будівництвом конкретного підприємства. Наприклад, в серпні 1944 р. у Калуші проживало лише 4 тис. осіб. Упродовж повоєнних років відбудували зруйновані промислові підприємства, на яких працювало по 500–700 осіб. Коли ж у 1959 р. розпочали будівництво Калуського хіміко-металургійного комбінату, то вже в 1960 р. (протягом одного року) на підприємство прийшло працювати близько 3 тис. осіб із Калуша і навколишніх сіл⁹⁰. Впродовж 60-х років населення міста невпинно зростало: якщо в 1959 р. в Калуші проживало 13 тис. жителів, то в 1966 р. – вже 25 тис., 1967 р. – 34 тис., 1968 р. – 37 тис. осіб⁹¹.

За останнім радянським переписом населення 1989 р., серед галицьких областей Львівська і Тернопільська вирізнялися вищими за Івано-Франківську область міграційними приростом міського населення і зменшенням кількості селян. У 1989 р. міста Львівщини поповнилися на 8 тис. жителів, селян ж поменшало на 14 тис. осіб; на Тернопільщині, відповідно, – 7,5 тис. і 7,2 тис. осіб; на Івано-Франківщині – 6 тис. і 5,5 тис. осіб⁹². Таким чином, до кінця радянського періоду міграція сільського населення до міст у Львівській області залишалася високою, населення ж Івано-Франківської області було найменш мобільним у Галичині. Для порівняння з добре урбанізованими Донецькою та Дніпропетровською областями, збільшення міського населення було там вищим, а саме, – на 11 тис. і 16 тис. осіб. Якщо враховувати, що селян поменшало по 4 тис. в обох областях⁹³, то можна припускати, що помітну частку мігрантів Донеччини і Дніпропетровщини становили не жителі сіл цих областей, а приїжджі з інших регіонів.

⁸⁸ Богдан Кравченко, *Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст.*, 234-235.

⁸⁹ *Калуш – місто хіміків. Документи і матеріали*, 35.

⁹⁰ Там само, 25–30.

⁹¹ Там само, 143.

⁹² *Ретроспективні перерахунки чисельності населення за 1989–2001 роки на базі даних Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Статистичний збірник*, 77, 79, 82.

⁹³ Там само, 75.

Дані статистичних управлінь не відображали в повній мірі дійсну картину міграції з села до міста – мігрантів у містах було значно більше від їхньої облікованої кількості. Точну кількість міських жителів давали офіційні переписи населення. Протягом окремого року інтенсивність міграції змінювалася: впродовж останніх місяців, особливо у вересні, до міст, насамперед обласних центрів, активно переїжджала сільська молодь на навчання; взимку показники руху населення були найнижчими⁹⁴. Найбільше переїжджала молодь віком 16–24 років. Так, у 1959 р. у віці до 16 років приїжджало кілька сотень осіб, а в наступних вікових категоріях їх прибувало вже тисячі. Аналогічною була ситуація з вибуттям, але в дещо менших масштабах – у віці до 16 років виїжджало кілька десятків людей, особи старшого віку залишали місто теж тисячами. У віковій групі після 24 років відбувався помітний, а інколи навіть різкий спад прибуття і вибуття. Високий відтік молоді 16–24 років з міст пов'язаний із здобуттям освіти і скеруванням на роботу в районні міста й села області, інші регіони держави⁹⁵. Переважну більшість вихідців із села в місті, як правило, становили випускники шкіл, що переселилися у віці 17–20 років; для більшості з них переїзд із села до міста був першою і єдиною міграцією в житті.

У 50-х роках панувала загальноукраїнська тенденція домінування чоловіків серед мігрантів у містах. У наступному десятиріччі міграційні потоки жінок активізувалися і переселення стало однаково характерним для представників обох статей. У 70-х роках в загальноукраїнських переселеннях жінки навіть несуттєво переважали⁹⁶. Переселенню жінок у міста сприяла тогочасна ситуація в колективізованих селах. На думку опитаних мігрантів-селян, хлопці мали в селі більший вибір роботи – працювали водіями, трактористами тощо. Для дівчат фактично залишалися тільки величезні наділи колгоспного поля для обробітки⁹⁷.

Сільські мешканці, на відміну від міських, не переїжджали з сім'ями. Якщо серед переселенців-міщан досить значною була частка дітей і підлітків, то в потоці приїжджих із села виразно переважали особи працездатного віку, а питома вага дітей була незначною. Міські ж жителі, часто маючи певну кваліфікацію й необхідну суму заощаджень, переїжджали в інші міста цілими сім'ями з гарантією кращого працевлаштування та поліпшення житлових умов. Західноукраїнські міста були переповнені сільськими переселенцями молодого віку, які ще не створили власних сімей. Непоодинокими були випадки штучної зміни дійсного сімейного стану мігрантів: чоловіків, які працювали в місті й залишали сім'ї в селах, записували самотніми так, як і студентів, які після переїзду проживали окремо, але фактично були ще в складі батьківських сімей.

⁹⁴ Результати механічного руху населення за 1963 р. і перший квартал 1964 р. по Львівському (промислово) облвиконкому, ДАЛО, ф. Р–335, оп. 1, спр. 1689, арк. 9–10.

⁹⁵ Матеріали про природний та механічний рух населення за 1959 р., ДАЛО, ф. Р–283, оп. 13, спр. 292, арк. 3, 8–11.

⁹⁶ *Демографическое развитие Украинской ССР (1959–1970 гг.)*, 161.

⁹⁷ Іван Солига, (1931 р. н.), записала Галина Боднар, м. Львів, 23 березня 2005 р.; Катерина Дідух, (1951 р. н.), записала Галина Боднар, м. Львів, 29 березня 2005 р.

Галичині була притаманна висока внутрішня міграція⁹⁸, тобто переїжджало в основному населення в межах областей і республіки. Частка, наприклад, Російської Федерації в міграціях населення Львівської області становила близько 10 %. Наприкінці 60-х років механічний приріст населення Львова з цією республікою мав від’ємне значення: з міста виїжджали для проживання в міста Росії, і незначна кількість людей приїжджала сюди зі сільської місцевості⁹⁹. В Донецько-Придніпровський та Південний регіони України також виїжджали на роботу в міста, а прибувало здебільшого сільське населення і механічний приріст був від’ємним. За дослідженням Б. Кравченка, в повоєнні роки в західноукраїнському регіоні через безробіття збільшилася зовнішня міграція, але з другої половини 60-х років виїзд українців за межі республіки почав спадати і внесок України у розвиток Сибіру, Далекого Сходу і Середньої Азії, попри й надалі надлишок робочої сили в західноукраїнських областях, був невеликий¹⁰⁰.

Населення обласних центрів поповнювалося в основному мешканцями даної області. Так, найбільше мігрантів прибували до Львова з Львівської області – щорічно кілька тисяч осіб; з інших західноукраїнських областей – близько 1 тис. щороку. Другою за кількістю мігрантів до Львова була Тернопільська область, далі – Івано-Франківська, Волинська, Хмельницька області. Чернівецька й Закарпатська області мали незначний показник міграції до Львова, а в деякі роки цей показник набував навіть від’ємного значення¹⁰¹. Очевидно, що в національному складі мігрантів домінували українці. На відміну від перших повоєнних років, коли серед мешканців міст збільшувалась частка росіян і євреїв, з другої половини 50-х, а особливо протягом 60-х років, виразно переважав приріст українців. Наприклад, серед новоприбулих мешканців Львова в 1970 р. українці становили 78,6 %, росіяни – 16,4 %, євреї – 1,7 %, поляки – 0,9 %, білоруси – 0,8 %¹⁰². Наприкінці 60-х років українці-переселенці до міст Львівської області переважали в міграції з Молдови, Казахстану, Прибалтики; серед приїжджих з Білорусії вони становили 40 %¹⁰³. У 1968-1970 рр. із 326 тис. мігрантів з Росії лише 22 тис. поселилися в західних областях; більшість з них поїхали на Донбас та Південь України¹⁰⁴.

Не облікованим, але постійним джерелом збільшення населення міст була маятникова міграція сільського населення. Селяни, особливо з навколишніх до обласного центра сіл, доїжджали до міста на роботу і меншою мірою на навчання.

⁹⁸ *Комплексное исследование миграционных процессов. Анализ миграций населения УССР*, ред. В. Онукенко и В. Поповкин (Москва: Статистика, 1973), 92–95.

⁹⁹ Там само, 33.

¹⁰⁰ Богдан Кравченко, *Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст.*, 228.

¹⁰¹ ДАЛО, ф. Р–283, оп. 13, спр. 901, арк. 165–166, 181.

¹⁰² Там само, арк. 165–166.

¹⁰³ Роман Лозинський, *Етнічний склад населення Львова (у контексті суспільного розвитку Галичини)*, 224.

¹⁰⁴ Богдан Кравченко, *Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст.*, 237.

Це була загальноукраїнська тенденція – містам України були характерні високі темпи маятникової міграції сільського населення (серед республік СРСР Україна посідала друге місце після Естонії). У західноукраїнських областях маятникова міграція селян проходила інтенсивніше, ніж в інших регіонах України. Виділялися насамперед галицькі Львівська (177 осіб (на 1 тис. сільського населення)) та Івано-Франківська області (160 осіб) (тоді, коли Закарпатська – 145, Харківська – 136, Київська – 121, Луганська – 116, Донецька – 98 осіб)¹⁰⁵. Найкраще було доїжджати залізницею. На початку 60-х років лише приміськими потягами до Львова щоденно приїжджало 35–40 тис. осіб. Така ж кількість осіб щодня прибувала і виїжджала з головного залізничного вокзалу міста¹⁰⁶. Працівників великих підприємств довозив спеціально призначений для цього транспорт. Траплялися випадки, коли за наявності виділеного транспорту на підприємствах міста працювали майже цілими селами. Транспорт довозив працівників позмінно навіть із віддалених сіл, особливо в нічні зміни. Врахування маятникової міграції веде до суттєвого збільшення міського населення. Так, наприкінці 80-х років населення Львова налічувало не 787 тис. осіб, зафіксованих у переписі, а близько 1 млн осіб., 200–250 тис. осіб із яких становили маятникові мігранти. За офіційними даними, у 1984 р. майже 80 тис. осіб із 265 тис. працівників промисловості Львова проживали в приміських районах міста¹⁰⁷.

Неорганізована індивідуальна міграція відбувалася за рахунок переміщень населення у зв'язку з особистими потребами людей. Однак на розміри і напрями механічного руху жителів Галичини впливала також організована міграція, яка охоплювала сільськогосподарське переселення сімей і оргнабори робочої сили. Вони відбувалися періодично, потік населення спрямовувався у віддалені райони Російської Федерації, Казахстан, південно-східні області України. Квартальні плани переселення й області, в які скеровували мігрантів, визначало Головне управління організованого набору робітників і переселення при Раді Міністрів УРСР за погодженням із Держпланом УРСР. На місцях створювали обласні відділи оргнабору робітників і переселення при облвиконкомах. У 50-х роках представників міських підприємств і організацій скеровували у віддалені райони області й сусідні області для вербування нових працівників. Вихідці з сіл воліли працювати насамперед у західноукраїнському регіоні, тому вербувальникам доводилося дочекатися, поки пройде оргнабір у східні та південні області, лише тоді проводити свій набір працівників¹⁰⁸.

¹⁰⁵ Борис Хорев и Владимир Лиходед. *Житель села – работник города*. (Москва: Финансы и статистика, 1982), 20–21.

¹⁰⁶ Ворота Львова, *Львовский железнодорожник*, 10 мая 1962 р.; М. Новак, “Звідси починається Львів,” *Вільна Україна*, 25 липня 1962 р.

¹⁰⁷ *Історія Львова*, упоряд. Юрій Сливка, Феодосій Стеблій, Володимир Баран та ін., ред. кол. В'ячеслав Секретарюк та ін. (Київ: Наукова думка, 1984), 315.

¹⁰⁸ Стенограма VI пленума обкома (1953 г.), ДАЛО, ф. Р–1572, оп. 1, спр. 37, арк. 16.

Після здобуття освіти в місті випускників навчальних закладів скеровували на роботу у віддалені регіони СРСР (така перспектива особливо лякала галицьку молодь), Східну Україну, в районні міста й колгоспи західноукраїнського регіону. За скеруванням на роботу потрібно було відпрацювати два-три роки. Під час розподілу скерувань першими мали змогу вибирати місце майбутньої праці ліпші за рейтингом випускники. Однак не завжди ліпші студенти отримували найкращі місця. За свідченнями людей, у 80-х роках у Львові практично не залишали на роботу, в районні міста й села скеровували навіть львів'ян. Із 1987 р. відпрацювати за скеруванням не менше двох років зобов'язували всіх випускників СПТУ. Від обов'язкових відпрацювань звільняли так звані вільні дипломи, заочне навчання, відкріплення з місця призначення¹⁰⁹. Останнє давало широкі можливості для домовленостей і хабарів.

Динаміка етнічного складу населення за переписами 1959–1989 років.

Відомості про чисельність, національний склад, мовну приналежність галицького суспільства дають радянські переписи населення 1959, 1970, 1979 і 1989 років. З перепису 1970 р. почали фіксувати іншу мову, крім рідної, якою вільно володіли опитувані. Труднощі в опрацюванні й порівнянні даних переписів радянського часу зумовлені тим, що переписи 1959 р. і 1970 р. фіксували національний склад наявного населення, а переписи 1979 р. і 1989 р. – національний склад постійного населення. Наявне населення – це всі особи, які перебувають у населеному пункті під час проведення перепису; зазвичай більш строкате за національною ознакою, ніж постійне населення, особливо в курортних центрах¹¹⁰.

У 1959 р. українці у Львівській області становили 86,3 %, росіяни – 8,6 %, поляки – 2,8 %, євреї – 1,4 %. В Івано-Франківській і Тернопільській областях, на відміну від Львівської, українців було більше – майже по 95 % в кожній, і менше росіян – 3,5 % і 2,5% %; поляки становили 1 % і 2,2 % відповідно (детальніше див. табл. 4). Євреї у Тернопільській області були п'ятою за чисельністю національною групою після українців, росіян, поляків, білорусів, і становили лише 0,1 % населення області¹¹¹. Станом на 1970 р. кількість українців у Львівській області зросла на 2 % (88 %), чисельність росіян і євреїв практично не змінилася, зате на 1 % зменшилося число поляків. В Івано-Франківській і Тернопільській областях українці надалі домінували й становили 95 % і 96 % всього населення; кількість росіян суттєво не змінилася, але теж поменшало поляків (див. табл. 5). За переписом 1979 р., українців побільшало на 1,5 % у Львівській (89,5 %), 0,6 % у Тернопільській (96,6 %) і 0,3 % в Івано-Франківській

¹⁰⁹ З. Гладун, «Після вузу», *Вільна Україна*, 3 січня 1975 р.; Ірина Макаруха, (1955 р. н.), записала Галина Боднар, м. Львів, 18 березня 2005 р.

¹¹⁰ Роман Лозинський, *Етнічний склад населення Львова (у контексті суспільного розвитку Галичини)*, 202-203.

¹¹¹ *Народне господарство Тернопільської області. Статистичний збірник*, 1967, 7.

(95,3 %) областях (див. табл. 6)¹¹². Зменшилася кількість росіян, хоча й незначно: на 0,6 % у Львівській області (7,6 %), на 0,1 % в Тернопільській (2,2 %), а в Івано-Франківській, навпаки, збільшилася на 0,1 % (3,8 %). Поляків на Львівщині поменшало на 0,4 % (1,3 %). Наприкінці 80-х років на 1 % побільшало українців у Львівській і незначно (0,3 % і 0,2 %) в Івано-Франківській і Тернопільській областях (див. табл. 7). Росіян поменшало на Львівщині – на 0,4 %, на Івано-Франківщині – на 0,2 %, а на Тернопільщині, навпаки, збільшилося на 0,1 %. Чисельність поляків у Львівській області, як і в попереднє десятиліття, зменшилася на 0,3 %^{***}.

Таким чином, за тридцять років (1959–1989 рр.) українців побільшало на Львівщині на 646,5 тис осіб (на 4 %); росіян – на 14 тис. осіб, але у відсотковому відношенні від загалу населення їх поменшало на 1,4 %; поляків ж зменшилося на 32,3 тис. осіб (на 1,8 %). У Тернопільській області українців стало більше на 96 тис. осіб (на 1,8 %); чисельно росіян практично не змінилося (поменшало на 294 особи). На Івано-Франківщині побільшало на 305 тис. українців (у відсотках до всього населення залишилося без змін (95 %)) та на 19 тис. росіян (на 0,5 %). Львівська і менше Тернопільська області вирізнялися збільшенням українців, у Івано-Франківській області спостерігалися найменші відсоткові зміни українців і росіян у національному складі населення.

¹¹² Слід враховувати також, що на збільшення “львівських” українців впливала міграція сільського населення Тернопільської та Івано-Франківської областей до промислово розвинених Львова й інших міст Львівщини (Тернопільщина та Івано-Франківщина посідали друге і третє місце після Львівської області за географічним показником переселення до Львова) (ДАЛО, ф. Р-283, оп. 13, спр. 901, арк. 165–166, 181).

^{***} В опублікованих матеріалах переписів дані про чисельність євреїв у 1959 р. і 1989 р. відсутні в Івано-Франківській і Тернопільській областях, у 1970 р. – в Тернопільській області, в 1979 р. узагалі не подаються. Відомості про поляків відсутні за 1979 р. і 1989 р. в Івано-Франківській і Тернопільській областях.

Таблиця 4

Розподіл населення Львівської, Івано-Франківської і Тернопільської областей за найбільш чисельними національностями і рідною мовою (перепис 1959 р.)¹¹³

	Все населення		В тому числі вважають рідною мовою						
			Мову своєї національності		Мову не своєї національності				
	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%	Українську	%	Російську	%	Інші мови
Львівська обл.	2107858	100	2008215	95,3	31522	1,5	67077	3,2	1044
Українці	1818317	86,3	1786587	98,3	–	–	31084	1,7	646
Росіяни	181089	8,6	178303	98,5	2745	1,5	–	–	41
Поляки	59139	2,8	29851	50,5	26817	45,3	2406	4	65
Євреї	30030	1,4	5040	16,8	579	1,9	24258	80,8	153
Івано-Франківська обл.	1094639	100	1076596	98,4	8977	0,8	8939	0,8	127
Українці	1037748	94,8	1032994	99,5	–	–	4707	0,5	47
Росіяни	37937	3,5	36750	96,8	1178	3,1	–	–	9
Поляки	10425	1	3019	29	7087	68	309	3	10
Тернопільська обл.	1085586	100	1056661	97,4	22886	2,1	5900	0,5	139
Українці	1030166	95	1026822	99,7	–	–	3305	0,3	39
Росіяни	26904	2,5	25448	94,6	1454	5,4	–	–	2
Поляки	23510	2,2	2462	10,5	20711	88	263	1,1	74

¹¹³ Підраховано за: *Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР*, 176.

Таблиця 5

Розподіл населення Львівської, Івано-Франківської і Тернопільської областей за найчисельнішими національностями і рідною мовою (перепис 1970 р.)¹¹⁴

	Все населення		В тому числі вважають рідною мовою						
			Мову своєї національності		Мову не своєї національності				
	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%	Українську	%	Російську	%	Інші мови
Львівська обл.	2428868	100	2336519	96,2	24685	1	66915	2,8	749
Українці	2134400	88	2103009	98,5	–	–	31090	1,5	301
Росіяни	199794	8,2	196152	98,2	3601	1,8	–	–	41
Поляки	41518	1,7	20302	48,9	18869	45,4	2293	5,5	54
Євреї	27721	1,1	4287	15,5	512	1,8	22821	82,3	101
Івано-Франківська обл.	1249271	100	1232080	98,6	6593	0,5	10511	0,8	87
Українці	1186839	95	1181084	99,5	–	–	5731	0,5	24
Росіяни	46545	3,7	45239	97	1302	2,8	–	–	4
Поляки	6463	0,5	1675	26	4501	70	266	4	21
Євреї	3584	0,3	957	26,7	153	4,3	2460	68,6	14
Тернопільська обл.	1152668	100	1132291	98,2	15106	1,3	5209	0,5	62
Українці	1106954	96	1104094	99,7	–	–	2834	0,3	26
Росіяни	26349	2,3	24869	94,4	1478	5,6	–	–	2
Поляки	14690	1,3	1657	11,3	12838	87,4	183	1,2	12

¹¹⁴ Підраховано за: *Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года*, т. IV: Национальный состав населения СССР, 177, 181, 186.

Таблиця 6

Розподіл населення Львівської, Івано-Франківської і Тернопільської областей за найбільш чисельними національностями і рідною мовою (перепис 1979 р.)¹¹⁵

	Все населення		В тому числі вважають рідною мовою						
			Мову своєї національності		Мову не своєї національності				
	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%	Українську	%	Російську	%	Інші мови
Львівська обл.	2569392	100	2487077	96,8	20370	0,8	61512	2,4	433
Українці	2298628	89,5	2267169	98,6	–	–	31311	1,4	148
Росіяни	194295	7,6	190308	98	3965	2	–	–	22
Поляки	32920	1,3	16610	50,4	14066	42,7	2204	6,7	40
Івано-Франківська обл.	1326661	100	1309206	98,7	5816	0,4	11538	0,9	101
Українці	1263674	95,3	1256707	99,4	–	–	6911	0,5	56
Росіяни	49764	3,8	48195	97	1566	3,1	–	–	3
Тернопільська обл.	1162118	100	1146968	98,7	9908	0,9	5181	0,4	61
Українці	1123085	96,6	1119939	99,7	–	–	3105	0,3	41
Росіяни	25679	2,2	24312	95	1367	5,3	–	–	–

¹¹⁵ Підраховано за: Численность и состав населения СССР. По данным Всесоюзной переписи населения 1979 года, 104–106.

Таблиця 7

Розподіл населення Львівської, Івано-Франківської і Тернопільської областей за найбільш чисельними національностями і рідною мовою (перепис 1989 р.)¹¹⁶

	Все населення		В тому числі вважають рідною мовою						
			Мову своєї національності		Мову не своєї національності				
	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%	Українську	%	Російську	%	Інші мови
Львівська обл.	2727410	100	2655061	97,3	20676	0,8	51100	1,9	573
Українці	2464739	90,4	2437598	99	–	–	26984	1,1	157
Росіяни	195116	7,2	189340	97	5739	3	–	–	37
Поляки	26876	1	12811	47,7	12092	45	1902	7,1	71
Євреї	14240	0,5	1393	9,8	482	3,4	12337	86,6	28
Івано-Франківська обл.	1413211	100	1394899	98,7	5710	0,4	12493	0,9	109
Українці	1342888	95	1335053	99,4	–	–	7787	0,6	48
Росіяни	57005	4	54792	96	2200	4	–	–	13

¹¹⁶ Підраховано за: *Национальный состав населения СССР: По данным Всесоюзной переписи населения 1989 г.*, 80, 84, 86.

Тернопільська обл.	1163974	100	1150490	98,8	8586	0,7	4784	0,4	114
Українці	1126395	96,8	1123516	99,7	–	–	2 812	0,25	67
Росіяни	26610	2,3	245 63	92,3	2036	7,7	–	–	11

Різниця національний склад міського і сільського населення. За матеріалами перепису 1959 р., серед міського населення Галичини українців було менше: у Львівській області – 70 %, в Івано-Франківській – 82 %, у Тернопільській – 83 %; натомість, значно більше було росіян: відповідно 21 %, 13 % і 11,5 %. У містах поляків проживало в середньому на 1 % більше, ніж загалом у регіоні (Львівська область – 3,7 %, Івано-Франківська – 2,6 % і Тернопільська – 3,2 %). У сільській місцевості домінували українці: у Львівській області – 97 %, в Івано-Франківській – 99 %, у Тернопільській – 97 %; росіяни ж становили менше 1 % сільського населення кожної з областей. Відмінності спостерігалися в представленні поляків серед селян: якщо у Львівській і Тернопільській областях у селах проживало близько 2 %, то в Івано-Франківській – лише 0,5 %. У селах Львівщини мешкало тільки 329 євреїв (0,03 %) ¹¹⁷.

Якщо у Львівській області станом на 1970 р. кількість українців збільшилася на 2 %, у Тернопільській – на 1 %, а в Івано-Франківській залишилася без змін, то в містах Галичини їх побільшало на 3–7 %: у Львівській – 77 %, в Івано-Франківській – 85 %, у Тернопільській – 88 %. Найвищим зростання українців було в містах Львівщини (на 7 % за десять років), що свідчить про інтенсивний притік сільського населення; найменшим – на Івано-Франківщині (3 %). Більшість росіян проживала в містах, однак протягом 60-х років їхня кількість зменшилася: на 4 % у Львівській області (17 %), на 2 % в Івано-Франківській (11 %), на 3,5 % у Тернопільській (8 %). Близько 1,5 % поменшало поляків-міщан у кожній з областей; на 1 % зменшилося євреїв у містах Львівщини (2,5 %). Серед сільського населення Галичини спостерігалася схожа ситуація, але в менших масштабах: українців побільшало (на 1 %), а росіян і поляків поменшало (на 0,3 % і 0,5 %). У селах Львівщини й Івано-Франківщини поживало лише 137 та 55 євреїв.

На загальноукраїнському рівні збільшення українців у містах та зменшення росіян було найбільш характерне для західного регіону, менше центрально-західного та півдня. У північно-східних та східних областях ситуація була протилежною ¹¹⁸.

¹¹⁷ Підраховано за: *Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР*, 180–182.

¹¹⁸ Детальніше див.: Богдан Кравченко, *Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст.*, 236.

Національний склад міст Галичини залежав від чисельності населення та функціонального типу міста – найбільшою частка українців була в містах з населенням до 10 тис. осіб і, відповідно, найменшою в обласних центрах; чисельність українців постійно зменшувалася в населених пунктах-курортах і окремих прикордонних містах.

Мовне питання. Практично всі українці й росіяни Галичини спілкувалися мовою своєї національності (чого не скажеш про інші національності - євреїв і поляків). Упродовж 60–70-х років у Львівській області побільшало українців, які розмовляли мовою своєї національності (з 98,3 % до 98,6 %), в Івано-Франківській ж, навпаки, несуттєво поменшало (з 99,5 % до 99,4 %), у Тернопільській залишалася без змін – 99,7 %. Найбільше росіян спілкувалися рідною мовою у Львівській області (98,5 % у 1959 р. і 98 % у 1979 р.), менше в Івано-Франківській і Тернопільській (96,8 % і 94,6 % у 1959 р. та 97 % і 95 % у 1979 р.). Помітна незначна тенденція до зменшення кількості росіян у Львівській області, які спілкувалися російською мовою, і помітнішу на Івано-Франківщині й Тернопільщині.

Що ж до вживання української і російської як нерідної мови, то наприкінці 50-х років у Львівській області українці (1,7 %) й росіяни (1,5 %) однаково спілкувалися російською та українською як мовою не своєї національності. В Івано-Франківській і Тернопільській областях українці практично не говорили російською (0,5 % і 0,3 %), натомість, більше росіян вживало українську мову (3,1 % і 5,4 %). У 1970 р. більше росіян на Львівщині (на 0,3 %) і Тернопільщині (на 0,2 %), менше на Івано-Франківщині (на 0,3 %) спілкувалися українською мовою. До кінця 70-х років 0,2 % росіян у Львівській та 0,3 % в Івано-Франківській областях українізувалися в мовному питанні, на Тернопільщині ж, навпаки, на 0,3 % поменшало росіян, які спілкувалися українською мовою. Отже, у Львівській області відбувалася постійна мовна українізація росіян, на відміну від двох інших областей. Українці Галичини не почали більше розмовляти російською, а на Львівщині їх навіть несуттєво (на 0,3 %) поменшало.

Львівська область вирізнялася за чисельністю поляків, які спілкувалися рідною мовою (50 %) (Івано-Франківська – 29 %, Тернопільська – 10,5 %). З-поміж інших мов поляки надавали очевидну перевагу українській: у Тернопільській області – 88 %, Івано-Франківській – 68 %, Львівській – 45 %. У 1970 р. Тернопільська область й надалі вирізнялася найбільшою кількістю поляків (87 %), що вважали рідною українську мову (в Івано-Франківській – 70 %, Львівській – 45 %). Впродовж 60-х років у Івано-Франківській та Львівській областях на 1–1,5 % збільшилася кількість російськомовних поляків, у Тернопільській залишилася без змін. У 70-х роках серед поляків Львівщини помітна тенденція до збільшення вивчення рідної (на 1,5 %) і російської (на 1 %) мов; менше (на 3 %) почали спілкуватися українською¹¹⁹.

¹¹⁹ Підраховано за: *Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года*, т. IV: Национальный состав населения СССР, 181; *Численность и состав населения СССР. По данным Всесоюзной переписи населения 1979 года*, 104.

Євреї Львівщини спілкувалися російською мовою (81 %), єврейською – 17 %, українською – 2 % (дані 1959 р.)¹²⁰. Протягом 60-х років спостерігалася тенденція до збільшення російськомовних євреїв (82,3 %) і зменшення вживання рідної мови (15,5 %); українською продовжувало спілкуватися близько 2 %. За браком даних невідомо якою була ситуація в інших областях Галичини, але те, що різнилася можна судити по тому, що в 1970 р. євреї на Івано-Франківщині становили 0,3 % всього населення, чверть із них (27 %) зберегла свою мову.

Підсумовуючи мовну (не)асиміляцію населення Галичини в 60–70-х роках можна стверджувати, що росіяни Львівщини більше піддавалися незначній мовній українізації, ніж у Тернопільській та Івано-Франківській областях, де ці процеси почергово змінювалися. Серед євреїв і поляків простежувалася поступова мовна русифікація. Кількість російськомовних українців не збільшилася, а на Львівщині навіть несуттєво зменшилася. Таким чином, серед галицьких областей Львівщина вирізнялася процесами посилення української мовної ідентичності.

Ситуація з мовним питанням різнилася у розрізі міського і сільського населення. Наприкінці 50-х років українці-міщани Львівщини охочіше (5,2 %) спілкувалися російською мовою, ніж Івано-Франківщини (2 %) й Тернопільщини (1,8 %). Натомість лише 1 % росіян у містах Львівської області вживали українську мову (Івано-Франківській – 2,5 %, Тернопільській – 3,5 %). Станом на початок 70-х років росіяни в містах Тернопільської області найбільше піддалися українізації: за десять років українською як рідною почало спілкуватися на 1,5 % осіб більше; у Львівській – лише на 0,5 %, в Івано-Франківській залишилася без змін ситуація 1959 р. (попри те, що українців побільшало на 3 %, а росіян зменшилося на 2 %). На відміну від загальноукраїнської тенденції послаблення української мовної ідентичності в містах (особливо на Донбасі), у Галичині впродовж 1959-1970 рр. збільшилася кількість українців-міщан, котрі назвали рідною мовою українську¹²¹. У період з 1959 р. до 1970 р. більше поляків-міщан Львівщини і Тернопільщини почали вважати рідною українську мову й менше російську: в Львівській області – на 5 % (38 %) і 1 % (9 %), у Тернопільській – на 2 % (79 %) і 0,3 % (3,5 %). На Івано-Франківщині ж побільшало на 9 % поляків, що вважали рідною українську мову (64 %), і на 1 % тих, хто вважали рідною російську (5 %). Збільшилася кількість євреїв у містах Львівщини, які надавали перевагу російській мові (82,4 % (на 1,5 %)) й незначну українській (1,8 % (на 0,1 %)). Селяни Галичини на 99,9 % були україномовними в кожній із трьох областей. У селах представники інших національностей більше спілкувалися українською

¹²⁰ *Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР*, 176.

¹²¹ Богдан Кравченко, *Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст.*, 248; *Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР*, 180-182; *Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года*, т. IV: Национальный состав населения СССР, 177, 181, 186.

мовою. Наприклад, у 1959 р. у Львівській області 7 % росіян і 18,5 % євреїв у селах розмовляли українською мовою, в містах – лише 1 % і 2 %. 92 % поляків-селян Тернопільської області говорили українською¹²². Мовна українізація була властива не лише Галичині, а й іншим областям (Кіровоградській, Харківській, Полтавській, Кримській) і окремим містам (наприклад, у період з 1959 р. до 1970 р. відсоток українців, корті назвали українські мову рідною у Києві зріс на 5,5 % (з 71,9 % до 77,4 %))¹²³.

В умовах радянської дійсності необхідними були знання російської мови. У переписах 70-х років вівся облік осіб, які володіли російською як другою мовою. У 1970 р. третина українців Галичини (майже 34 % у Львівській і Тернопільській та 30 % в Івано-Франківській) знала російську мову. Українською як другою мовою вільно володіли менше половини росіян Галичини: 45 % на Тернопільщині, 43 % на Івано-Франківщині та 40 % на Львівщині¹²⁴. Таким чином, росіяни в Галичині знали краще українську мову, ніж українці російську. Росіяни жили, в основному, у містах, мали освіту, перебували в умовах українського Заходу, і тому опановували українську мову. Натомість, галицькі селяни не мали потреби вивчати російську мову. Львівські й івано-франківські поляки володіли українською й російською як другою мовою, надаючи перевагу на Львівщині українській (32 % і 22 %), а на Івано-Франківщині російській (30 % і 23 %). У Тернопільській області українською, як другою мовою, володіли 10 % поляків, російською – 23 %. У 1979 р. все більше жителів Галичини вільно володіли російською, як другою мовою; відсоток тих, які знали українську, зріс менше. У розрізі областей маємо наступну картину: в Львівській області 51 % українців володіли російською мовою і 48 % росіян – українською, в Івано-Франківській – відповідно 39 % і 44 %, у Тернопільській – 51 % і 55 %. На Тернопільщині, як бачимо, росіяни охочіше вивчали українську мову. Збільшився відсоток поляків на Львівщині, що добре володіли російською й українською як другими мовами¹²⁵.

Міське населення, на відміну від сільського, більше володіло російською як другою мовою. Кожен другий українець у містах Галичини вільно розмовляв російською (дані 1970 р.). За Б. Кравченком, у західноукраїнських містах було найбільше українців (52,3 %), які називали українську мову своєю рідною і добре знали російську мову (в Україні цей показник становив 48,5 %)¹²⁶. Адаптовані,

¹²² Підраховано за: *Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР*, 180–182; *Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года*, т. IV: Национальный состав населения СССР, 177, 181, 186.

¹²³ Богдан Кравченко, *Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст.*, 249–250.

¹²⁴ Підраховано за: *Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года*, т. IV: Национальный состав населения СССР, 177, 181, 186.

¹²⁵ Підраховано за: *Численность и состав населения СССР. По данным Всесоюзной переписи населения 1979 года*, 104–105.

¹²⁶ Детальніше див.: Богдан Кравченко, *Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст.*, 244.

як їх назвав автор, знаючи російську мову, ототожнюють себе з українською нацією і “найбільше [...] наближаються до взірця сучасної національно свідомої громади”¹²⁷. Жителі львівських міст (особливо Львова) добре адаптувалися до “російського”, вивчали російську мову, зберігаючи при цьому свою українську ідентичність. Найбільше адаптованих росіян, котрі знали українську як другу мову, було в Тернопільській (46 %) і менше в Івано-Франківській (43 %) та Львівській (40 %) областях. У селах 42–43 % росіян Тернопільщини й Івано-Франківщини розмовляли українською, Львівщини – лише 32 %¹²⁸. У розрізі міського і сільського населення найнеадаптованішими були селяни західних областей України (78,7 %) (дані перепису 1970 р.)¹²⁹, процеси русифікації мало позначилися на сільському населенні Галичини.

Висновки. У 40-х роках ХХ ст., унаслідок Другої світової війни і політики радянської влади, населення Галичини суттєво зменшилося й зазнало змін національного складу. Точні цифри втрат неможливо встановити, доводиться оперувати хіба що приблизними підрахунками. У 1939 р., з початком війни, частина жителів Галичини емігрувала на Захід. У 1940–1941 рр. радянська влада депортувала місцеве населення у віддалені регіони СРСР (виселили 140 тис. осіб). Найбільшими втрати населення були в роки німецької окупації (875 тис. загиблих і близько 300 тис. вивезених на роботи до Німеччини), насамперед загиблих євреїв (495–610 тис. осіб). 100–105 тис. галичан, мобілізованих у 1944–1945 рр. до лав радянської армії, не повернулися з фронту. У ході ліквідації радянською владою українського націоналістичного руху в 1944–1947 рр. багато його учасників загинули, були ув’язнені, а сім’ї виселені. Унаслідок депортації українців і поляків у 1944–1946 рр., до Польщі було переселено близько 800 тис., а із Закарпаття – 500 тис. осіб. Із приходом радянської влади у західні області України масово переселялися вихідці з Росії, Східної України й менше з інших республік СРСР (згідно даних І. Терлюка, понад 1 млн осіб). Радянська модернізація західноукраїнського регіону супроводжувалася його урбанізацією – зростали міста, особливо обласні центри впродовж десяти-п’ятнадцяти повоєнних років, далі притік сповільнився, але був позитивним – переїжджали вихідці з сіл, як правило, цієї ж області в пошуках роботи і здобуття освіти, особливо після видачі паспортів селянам.

У 60–80-х роках демографічні процеси в Галичині були стабільними, відповідали загальноукраїнським. У 1989 р. населення Львівської та Івано-Франківської областей зросло на 30 % в порівнянні з 1959 р., Тернопільської – на 8 %. У радянський період серед трьох галицьких областей Львівщина вирізнялася збільшенням кількості українців і мовною українізацією інших

¹²⁷ Богдан Кравченко, *Соціальні зміни і національна свідомість в Україні*, 246.

¹²⁸ *Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года*, т. IV: Национальный состав населения СССР, 177, 181, 186.

¹²⁹ Детальніше див.: Богдан Кравченко, *Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст.*, 244.

національностей, насамперед росіян (хоча й незначним). Однак, у розрізі міського і сільського населення у Львівській області, у порівнянні з двома іншими, найбільшою була дистанція між “російським” містом і “українським” селом. Якісно вирізнялися міщани-українці Тернопільщини, які неохоче вживали російську мову, натомість росіяни-міські жителі більше спілкувалися українською мовою. Росіяни ж у містах Львівщини практично не розмовляли українською мовою, а українці швидше переходили на російську, що, однак, не завадило Львову до кінця 80-х років українізуватися. Більшість повоєнних міських жителів походили з галицьких сіл, де зберігалися міцні національні традиції. У місті етнічна самосвідомість загострювалася в умовах постійного порівняння своєї власної культури з іншими, ростом соціальних амбіцій. Перехід ж на російську мову (навіть як рідну) відбувався поряд із піднесенням етнічної самосвідомості.

ETHNIC DEMOGRAPHIC PROCESSES IN HALYCHYNA IN THE SECOND HALF of the 20TH Century: STATISTICAL STUDY

Halyna BODNAR

The Ivan Franko National University of Lviv,
the Mykhailo Hrushevskiy Chair of Contemporary History of Ukraine
1, Universytetska str., 79000, Lviv, Ukraine

The article summarizes changes in the composition of the Halychyna population during war and inter-war years, which became decisive in the ethnic demographic life of the region in the Soviet era. Archival materials and published statistical data have been used to analyze the specific features of demographic, ethnic, and linguistic processes in the 1950s-1980s (both in the general Ukrainian context and the (dis)similarity of Halychyna districts themselves). Ethnic composition of the population of the Halychyna has changed dramatically in the 1940s. Polish and Jewish pre-war communities were eliminated. Instead immigrants from Russia and south-eastern regions of Ukraine (Russians, Jews and Ukrainians by nationality and Russian language in communication) migrated to the region. Establishment of Soviet power in the western Ukrainian regions contributed their urbanization. Despite the significant migration to the cities rural Ukrainian population, cities and towns of the Halychyna, primarily Lviv region, in the second half of the XXth century were being Russian centers in the region, but this did not prevent the rise of ethnic identity of Ukrainian urban residents in the late 1980s.

Key words: Halychyna, ethnic demographic processes, urbanization, Ukrainians, Russians, Jews, language, identity.

Стаття надійшла до редколегії 17.05.2018

Прийнята до друку 20.06.2019